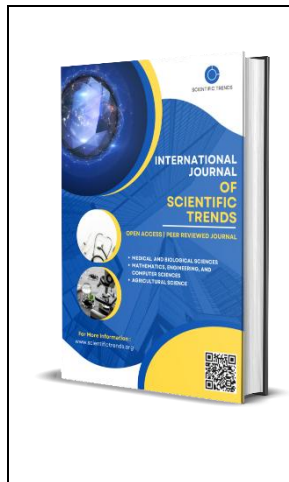

The Artistic-Functional Expression of The Moon Symbol in The Works of Usmon Nosir

Turg'unov Sherali Dolixonovich

Professori v.v.b., Filologiya Fanlari, Doktor (DSc)

Turan International University

Abstract

The article examines the artistic and functional expression of the moon image in the works of Usmon Nosir (1912–1944). The material comprises the collection “Ertani sevinib kut!...” (2021) and the second volume of his “Selected Works” (1970). About 69 uses of the word oy (moon) and its forms were identified. The study shows that the moon image performs five main functions: landscape-compositional, portrait-aesthetic, psychological, symbolic-philosophical and dialogic. While keeping the classical canon of “moon-faced” beauty, the poet turns the moon into a companion of the lyrical hero, a symbol of hope and endurance, and an active participant in the plot.

Keywords: Usmon Nosir, moon image, symbol, landscape, simile, personification, artistic function, lyrical hero.

Introduction

USMON NOSIR IJODIDA OY TIMSOLINING BADIY-FUNKSIONAL IFODASI

Turg'unov Sherali Dolixonovich,

Professori v.v.b., Filologiya Fanlari, Doktor (DSc)

Turan International University

Annotatsiya

Maqolada XX asr o'zbek she'riyatining yorqin vakili Usmon Nosir (1912–1944) ijodida oy timsolining badiiy-funksional ifodasi tadqiq etiladi. Tahlil uchun shoirning “Ertani sevinib kut!...” (2021) she'rlar to'plami va “Tanlangan asarlar”ining ikkinchi jildi (1970) tanlandi. Ikkala manbada oy so'zi va uning shakllari 69 ga yaqin o'rinda qo'llangani aniqlandi. Natijada oy timsoli shoir ijodida beshta asosiy vazifani bajarishi asoslandi: peyzaj-kompozitsion, portret-estetik, psixologik, ramziy-falsafiy va dialogik-kommunikativ. Shoir mumtoz adabiyotdagi “oy yuzli” go'zallik qolipini saqlagan holda, oyni lirik qahramonning ruhiy hamrohi, umid va bardosh ramzi, hatto voqeaning faol ishtirokchisiga aylantirgani ko'rsatib berildi.

Kalit so'zlar: Usmon Nosir, oy timsoli, obraz, ramz, peyzaj, tashbeh, tashxis, badiiy funksiya, lirik qahramon, doston.

Аннотация

В статье исследуется художественно-функциональное выражение образа луны в творчестве Усмана Насыра (1912–1944). Материалом послужили сборник “Ertani sevinib kut!..” (2021) и второй том “Избранных произведений” (1970). Выявлено около 69 употреблений слова оу (луна) и его форм. Установлено, что образ луны выполняет пять основных функций: пейзажно-композиционную, портретно-эстетическую, психологическую, символично-философскую и диалогическую. Показано, что поэт, сохраняя классический канон «лунолицей» красоты, превращает луну в спутника лирического героя, символ надежды и стойкости, а также в активного участника сюжета.

Ключевые слова: Усман Насыр, образ луны, символ, пейзаж, сравнение, олицетворение, художественная функция, лирический герой.

Kirish

Oy – insoniyat badiiy tafakkuridagi eng qadimiy va eng ko‘p ma‘no yuklangan timsollardan biri. Xalq og‘zaki ijodida u kun va tun almashinuvi, umr davriyligi, go‘zallik va poklik bilan bog‘lanadi. Folklorshunoslar ta‘kidlaganidek, qadimgi odamning tabiatni tushunishi va voqelikni idrok etishi g‘oyat murakkab tafakkur hodisasidir [17, 24]. Mumtoz adabiyotda esa oy ma‘shuqa yuzining mezoni, hilol – qoshning, to‘lin oy – kamolotning ramzi sifatida qat‘iy poetik tizimga aylangan. Bu tizimning shakllanishi Navoiy poetikasi va peyzaj san‘ati bo‘yicha qilingan tadqiqotlarda atroflicha yoritilgan [3; 4; 5].

XX asr o‘zbek she‘riyatida an‘anaviy obrazlar yangi ijtimoiy-estetik vazifalar bilan to‘ldirildi. XX asr o‘zbek lirikasining davr bilan munosabati N.Rahimjonov va O.Sharafiddinov tadqiqotlarida keng yoritilgan [13; 18]. Bu jarayonda Usmon Nosir ijodi alohida o‘rin tutadi. Shoir o‘n besh yillik qisqa ijodiy umri davomida “Quyosh bilan suhbat”, “Safarbar satrlar”, “Traktorobod”, “Yurak”, “Mehrini” to‘plamlari, “Norbo‘ta”, “Naxshon” dostonlari, “Atlas” dramasi hamda Pushkin va Lermontov asarlari tarjimalarini yaratdi. Uning she‘riyatini adabiyotshunoslar shakli va ruhiy jihatdan Sharq she‘riyatiga yaqin rus romantizmi bilan muloqotda shakllangan deb baholaydi; shoirni hatto “o‘zbek Pushkini” deb ataganlar [7].

So‘nggi yillarda Usmon Nosir ijodiga qiziqish ortdi. M.Buriyeva shoir lirikasida tabiat obrazlari dinamik, ramziy-ekzistensial xarakter kasb etishini, ular erkinlik, harakat va hayotiy to‘liqlikka intilishni ifodalashini ta‘kidlaydi [2, 188–190]. F.Amirov Lermontovning “Demon” dostoni tarjimasida shoirning tashbeh va metafora yaratish mahoratini o‘rgangan [1, 12–13]. Biroq bu ishlarda oy timsoli alohida tadqiqot obyekti bo‘lmagan.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida peyzaj va samoviy jismlar tasviri jadal o‘rganilmoqda. Z.Sohibova o‘zbek peyzaj lirikasining genezisi va tasnifiga oid doktorlik tadqiqotida kun va tun dialektikasini lirikaning ruhiy ritmi sifatida talqin qiladi [14, 24–26]. A.Zaripov Abdulla Oripov lirikasida peyzaj shunchaki tasvir emas, ma‘no va hissiyot tashuvchi badiiy unsur ekanini asoslagan [16, 26]. Undan avvalroq N.Yo‘ldoshev Cho‘lpon she‘riyatida peyzajning funksional vazifalarini o‘rgangan edi [15]. Muayyan shoir ijodida oy obrazini maxsus o‘rganish tajribasi ham bor: M.Pardamurodova Faxriyorning “Ayolg‘u” kitobida oy obrazi 86 o‘rinda qo‘llanganini aniqlagan [10, 735]. Usmon Nosir ijodida esa bunday tizimli tahlil hali amalga oshirilmagan. Mavzuning dolzarbligi shu bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi – Usmon Nosir she'riyati, dostonlari, dramasi va tarjimalarida oy timsolining qo'llanish ko'lamini aniqlash hamda uning badiiy vazifalarini tasniflashdan iboratdir.

Vazifalar:

ikki manba bo'yicha oy timsoli qatnashgan misralarni to'liq aniqlash va qayd etish;
timsolning badiiy matndagi vazifalarini tasniflash;
Har bir vazifani misralar tahlili orqali dalillash;
Shoirning oy talqinini mumtoz, folklor va rus romantik an'analari bilan qiyoslashdan iboratdir.

Material va metodlar

Tadqiqot ikki nashrga tayanadi. Birinchisi – shoirning “Ertani sevinib kut!...” she'rlar to'plami (Toshkent: Adabiyot, 2021, 120 bet) [8]. Unda lirik she'rlar, sonetlar, “Nil va Rim” turkumi hamda “Naxshon” dostoni o'rin olgan. Ikkinchisi – “Tanlangan asarlar”ning ikkinchi jildi (Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1970, 192 bet) [9]. Unga “1870”, “Tojixon”, “Norbo'ta”, “Naxshon” dostonlari, “Atlas” dramasi, A.S.Pushkinning “Bog'chasaroy fontani” va M.Yu.Lermontovning “Demon” dostonlari tarjimasi kiritilgan.

Tahlil metodlari. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llandi:

- qiyosiy-tipologik usul – oy timsolini mumtoz, folklor va rus romantik an'analari bilan qiyoslash uchun;
- germeneytik va struktur-semantik tahlil – timsolning matn ichidagi ma'no qatlamlarini ochish uchun; bunda Yu.M.Lotmanning poetik matnni tizim sifatida tahlil qilish tamoyillariga tayanildi [19];
- funksional tahlil – har bir qo'llanishning matndagi vazifasini aniqlash uchun;
- biografik usul – shoir hayoti bilan bog'liq o'rinlarni izohlash uchun.

Ishda D.Quronovning ta'rifi tayanib, badiiy obraz borliqning san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksi deb qaraldi [11, 64]. Ramz – faqat shu matn doirasida shartli ko'chma ma'no kasb etuvchi so'z yoki birikma sifatida tushunildi [12, 246]. Peyzaj esa faqat tabiat tasviri emas, voqealar kechuvchi ochiq makon tasviri sifatida kengroq talqin qilindi [12, 220–221]. Peyzaj obrazlari tizimini o'rganish tajribasida M.N.Epshteynning rus she'riyatiga oid tadqiqotidan nazariy asos sifatida foydalanildi [20]. Timsolning vazifalarini tasniflashda Z. Sohibova taklif etgan peyzaj lirikasining badiiy-estetik, psixologik, g'oyaviy-tematik va kompozitsion vazifalari tasnifi asos qilib olindi va oy timsoli xususiyatlaridan kelib chiqib to'ldirildi [14, 20–21].

Natijalar

Tahlil Usmon Nosir ijodida oy timsoli beshta asosiy badiiy vazifani bajarishini ko'rsatdi. Ular quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

Vazifa	Asosiy badiiy vosita	Namunaviy asarlar va sahifalar
Peyzaj-kompozitsion	tasvir, xronotop, kompozitsion halqa	“Oydin kecha...” [8, 22]; “Korab” [8, 20]; “Norbo‘ta” [9, 19, 21, 31]; “Naxshon” [8, 46, 115]
Portret-estetik	tashbeh, istiora	“Gulzor – chaman...” [8, 16]; “Ayriliq” [8, 38]; “Bog‘chasaroy fontani” [9, 124, 128]; “Demon” [9, 149, 160]
Psixologik	tashxis, ruhiy parallelizm	“Dengiz oyna kabi” [8, 6]; “Muhabbat” [8, 28–29]; “Atlas” [9, 104–105]; “Naxshon” [8, 58, 91]
Ramziy-falsafiy va ijtimoiy	ramz, tazod, allegoriya	“Nil va Rim” [8, 45]; “Begona” [8, 19]; “Tojixon” [9, 9]; “1870” [9, 8]
Dialogik-kommunikativ	nido, xitob, jonlantirish	“Yurganmisiz birga oy bilan” [8, 4]; “Naxshon” [8, 103]

Peyzaj-kompozitsion vazifa. Bu vazifada oy voqea kechadigan makon va vaqtni belgilaydi, she’rning tasviriy asosini yaratadi. Eng yorqin namuna – “Oydin kecha...” she’ri. Unda oy so‘zi kichik matnda olti marta takrorlanadi:

Oydin kecha...

Oydin kecha –

Taqib suv oqar,

Sutdek oppoq

Jimirlab

Har yer

Oy aksi yotar. [8, 22]

Shoir qisqa, zinapoya shaklidagi misralar orqali oy nurining suvda “jimirlab” titrashini ritm darajasida takrorlaydi. Takror bu yerda manzarani statik suratdan harakatdagi tasvirga aylantiradi. She’r oxiridagi “Boqar kumush oy” ifodasi esa tasvirga ko‘z – kuzatuvchi subyekt qo‘shadi [8, 22].

“Korab” she’rida oy dengiz manzarasining harakat o‘lchoviga aylanadi: “Suvlar chayqaldi, / Oy qalqib qoldi” [8, 20]. Kema yo‘lga chiqishi suvdagi oy aksini “qalqitadi”; tashqi harakat oy orqali ko‘rinadigan bo‘ladi. “Dengizga” sonetida ham oy dengiz bilan birga xotiraga muhrlangan manzara sifatida keladi: “Oyni cho‘mlitirgan tinch tunlaringni / Tushimda ko‘rganda ne qilarman, o?” [8, 8].

Dostonlarda bu vazifa yanada kengayadi. “Norbo‘ta”da oy tungi qorovullik sahnasining vaqt o‘lchagichiga aylanadi. Sahna oyning paydo bo‘lishi bilan boshlanadi: “Oy ham endi chiqa boshladi” [9, 31]. So‘ng u ko‘tariladi: “Ko‘tarildi oy asta-sekin, / Sutday nurga cho‘mildi vodiy” [9, 31]. Tong otganda esa oy tog‘ cho‘qqisiga “ilininib qoladi”: “Oy etagi / Tog‘ cho‘qqisida / Sal ilininib / Qoldi” [9, 21]. Shu tariqa oyning holatlari bir tunlik voqeaning xronologik chizig‘ini belgilaydi.

“Naxshon” dostonida oy kompozitsion halqa vazifasini o‘taydi. Doston “Bag‘ishlov” qismida “Shabboda bolalarday / Gulzor uzra sho‘x / Oy fonarini / Yoqdi – qiz oqshom” misralari bilan

ochiladi [8, 46]. “Xotima”da xuddi shu misralar deyarli o‘zgarishsiz takrorlanadi [8, 115]. Ochilish va yopilishdagi bu takror butun dostonni bir oqshomlik hikoya ramkasiga oladi.

Portret-estetik vazifa. Bu vazifada oy go‘zallik o‘lchovi bo‘lib keladi. Shoir mumtoz adabiyotdagi “oy yuzli ma’shuqa” qolipini saqlaydi, lekin uni jonli, xalqona ohangda beradi. “Gulzor – chaman...” she’rida: “Chakkangga taq! To‘lib tursin / Oydek yuzlaring” [8, 16]. Bu yerda tashbehning yangiligi “to‘lib tursin” fe’lida: to‘lin oy holati yuzga ko‘chiriladi, go‘zallik o‘‘sib, kamolga yetib borayotgan jarayon sifatida beriladi.

“Ayriliq” she’rida tashbeh istioraga aylanadi:

Oydin edi u kecha,

Sen ham oy eding. [8, 38]

Tashbeh vositasi (“-dek”, “kabi”) tushirib qoldirilib, qahramon to‘g‘ridan-to‘g‘ri “oy” deb ataladi. Birinchi misradagi tabiiy oy (“Oydin edi”) ikkinchi misrada ma’shuqaga ko‘chadi. Shu orqali kecha manzarasi bilan ma’shuqa obrazi bir butunlikka aylanadi. “Yuksal, oppog‘im” she’rida esa portret yanada nozik chiziladi: “Charos kabi qop-qora ko‘zing, / Ko‘zlaringga oy berkinibdi” [8, 14]. Qora ko‘zda oy nurining aks etishi qizning ma’rifatga intilishi, ichki yorug‘ligi bilan bog‘lanadi.

Tarjimalarda ham bu vazifa yetakchi. “Bog‘chasaroy fontani”da haram qizlari haqida “Oy yuzlari zindon ichra berk” deyiladi [9, 124]. Gruzin qizi Zaremaning go‘zalligi haqida esa: “Hatto oy-da / Da’vo qilsa, bo‘lur muammo” [9, 128]. “Demon”da Tamara to‘y bazmida “Qizlar ichra oyni eslatar” [9, 149], iblis esa “Yangi oydek bo‘lib sarin qad” [9, 160] tarzida tasvirlanadi. Tarjimon rus matnidagi tasvirlarni o‘zbek o‘quvchisiga tanish mumtoz qolipga moslab beradi. Bu kuzatish F.Amirovning “Demon” tarjimasida tashbeh va metaforalar asar jozibasini oshirgani haqidagi xulosasiga mos keladi [1, 12–13].

Psixologik vazifa. Usmon Nosir ijodida oy ko‘pincha lirik qahramon ruhiy holatining ko‘zgusi bo‘ladi. Bunda asosiy vosita – tashxis. “Dengiz oyna kabi” she’rida oy “parishonhol qiz” qiyofasida keladi:

Qanday yaxshi, kechqurun yolg‘iz

Yursang, ko‘ngil asti to‘ymasa,

Oy go‘yoki parishonhol qiz,

Sochlarini yozib o‘ynasa... [8, 6]

Oyning “parishonholligi” aslida lirik qahramonning o‘z kayfiyati: osuda, ammo mungli. Oqqushning “mungli-mungli oh urishi” va oyning soch yozib o‘ynashi bir ruhiy maydonga birlashadi [8, 6].

“Muhabbat” she’rida oy obrazi qahramon kechinmasini bevosita ifodalaydi. She’r boshida “Oyning nuri chil-chil sinadi” [8, 28]. Qiz xayolga cho‘mganda esa “Barg uzildi, barg betidagi – / Oy parcha ham uzilib ketdi” [8, 28]. Keyingi bandda bu manzara qayta keladi, lekin oy endi “xira”: “Barg uzildi. Barg betidagi / Xira oy ham uzilib ketdi” [8, 29]. Bargdagi oy aksining uzilishi qizning eski, mahdud hayotdan uzilishini ramziy ifodalaydi. “Oy parcha” va “xira oy” sifatlashlari esa kechinma darajasining o‘zgarishini ko‘rsatadi.

“Atlas” dramasida oy oshiqning qo‘shalog‘iga aylanadi. Nozim o‘z dardini oyga ko‘chirib aytadi:

Bir ko‘ring! Kumushday yarqiroq

Oppoq oy... o‘sha ham oshiqdir.

O‘sha ham kuyadi. Yonadi.

O‘sha ham istaydi sevganin. [9, 104]

Oy bu yerda sargardon oshiq bo‘lib, “oshig‘ini izlashga har qachon / Kechasi chiqadi” [9, 105]. Monolog “Sevaman oydan ham orziqib” misrasi bilan yakunlanadi [9, 105]. Qahramon o‘z sevgisini oy sevgisidan ham kuchliroq deb biladi. Psixologik parallelizm shu tarzda giperbolaga o‘tadi.

“Naxshon” dostonida oy qayg‘u holatida “o‘z mohiyatini yo‘qotadi”. Ota hibsga olingan tunning ta‘rifi shunday: “Uyqu uyqu bo‘lmay / O‘tdi kechasi. / Oy oy bo‘lmadi-yu, / G‘am bergan bo‘ldi” [8, 91]. “Oy oy bo‘lmadi” takrori go‘zallik manbayi bo‘lgan oyning qayg‘u ichida ma‘nosizlanishini ko‘rsatadi. Shu dostonidagi boshqa sahnada esa oy qo‘rquv va sir bilan to‘la nigohga aylanadi: “Sirli ko‘zlar menga / Oy!.. Tik boqardi” [8, 58].

Ramziy-falsafiy va ijtimoiy vazifa. Bu vazifada oy yorug‘lik, umid va bardosh ramzi sifatida zulmatga qarshi qo‘yiladi. “Nil va Rim” turkumining Spartak isyoniga bag‘ishlangan qismida falsafiy aforizm yaratiladi:

Ki, tun qancha qora bo‘lsa, oy shuncha yorug‘! [8, 45]

Misra tazod san‘atiga qurilgan: tun va oy, qora va yorug‘. Zulm qanchalik og‘ir bo‘lsa, erk g‘oyasi shunchalik yorqin ko‘rinadi, degan fikr oy ramzi orqali umumlashtiriladi.

“Naxshon” dostonida qora bulut oyni yashirgan manzara sarsonlik va vatansizlik holatining ramziy boshlanmasi bo‘ladi: “Xufton. Qora bulut / Yashirgan oyni, / Bulut soyasini / Oqizardi soy...” [8, 52]. Shundan so‘ng qahramon “Sarsonlikning / Siyoh yo‘liga kirdim” deydi [8, 52]. Yashiringan oy yo‘qotilgan baxt va panohning ramzi.

“Tojixon” dostonida oy ijtimoiy allegoriyaga xizmat qiladi. Doston “Qizg‘ish bo‘lib botar edi ufqdagi oy” misrasi bilan ochiladi [9, 9]. Qahramonning o‘tmishi esa “Paxsa devor qorong‘isi tutiltirgan oy” deb ta‘riflanadi [9, 9]. Botayotgan va tutilgan oy eski hayotning xira nurini, keyingi misralardagi quyosh (“Quyosh kashfi nur etarmi bulut ostidan?”) esa yangi hayotni ifodalaydi [9, 9]. Bu yerda an‘anaviy oy–quyosh juftligi davr mafkurasi ruhida qayta talqin qilingan.

“Begona” she‘rida oy shaxsiy qadriyat va e‘tiqod ramziga aylanadi:

Mening Oyim senikidan chiroylidir,

Ayriliqqa aqllidir, chidamlidir. [8, 19]

Oy so‘zining bosh harf bilan yozilishi uning ramziy maqomini ta‘kidlaydi. Shoirning “Oyi” qayg‘uni kulgi bilan, shodlikni yig‘i bilan izhor eta oladi. Begonaga esa “Ol, nuri yo‘q Oyingni ol” deyiladi [8, 19]. “Nursiz oy” – tuyg‘usiz, ichki yorug‘ligi yo‘q insonning ramzi.

Onalik timsoli ham oy orqali ulug‘lanadi. “1870” dostonida: “Ona – asti botmaydigan oy: / Oq bulutday sof va yumshoq dil” [9, 8]. Tabiiy oy botadi, ona esa “botmaydigan oy”. Shoir an‘anaviy tashbehni inkor orqali kuchaytiradi. Ramziy vazifaga xalqona “oydin” so‘zining qo‘llanishi ham kiradi. “Karvon boradi, yo‘llari oydin, / Ko‘zlari oydin karvon” [8, 37] misralarida xalqning “ko‘zingiz oydin” olqishi umid va qutlov ramziga aylanadi.

Dialogik-kommunikativ vazifa. Usmon Nosir o'yni suhbatdosh, hamroh va xabarchi sifatida ham tasvirlaydi. "Yurganmisiz birga oy bilan" she'rining sarlavhasi va birinchi misrasi o'quvchiga savol tarzida beriladi [8, 4]. Oy bu yerda kezishdagi hamroh. She'rdagi "Sil o'pkamni ancha yayratdim" misrasi esa biografik qatlamni ochadi [8, 4]. Oy bilan kechki sayr kasal shoir uchun ruhiy shifo vazifasini o'taydi.

"Naxshon" dostonida oy xabarchi vazifasini bajaradi. Maro qiziga qamoqdagi otasini eslab shunday deydi: "Aytkin, oyga, / Salom aytsin bizlardan" [8, 103]. Bundan oldingi sahnada "Uch kunlik oy – ko'kda / O'roqday egik..." deb tasvirlangan yangi oy [8, 102] ayriliqdagi oila a'zolarini bog'lovchi yagona ko'priikka aylanadi. "Norbo'ta" dostonida esa oy hatto harbiy "mansab" oladi: "Oy – komandir / Kezib yuradi" [9, 19]. Oy postdagi qorovul bilan teng tungi soqchi sifatida jonlantiriladi.

Muhokama

Olingan natijalar Usmon Nosir oy timsolini uch xil an'anaga tayanib, ammo ularning hech biriga to'liq bo'ysunmasdan qo'llaganini ko'rsatadi.

Mumtoz an'ana bilan munosabat. Mumtoz she'riyatda oy, asosan, ma'shuqa jamolining mezoni, hilol esa qosh va hijron ramzi bo'lgan. Bunday majoziy tasvirning ildizlari XI–XII asrlar turkiy adabiyotiga borib taqaladi [6]. Tun va kun, shom va sahar juftliklari tazod san'atini yuzaga keltirib, oshiq ruhiyatining vaqtdagi ifodasiga aylangan [14, 25]. Usmon Nosirning "Oydek yuzlaring" [8, 16], "Qizlar ichra o'yni eslatar" [9, 149] kabi tashbehlari bu an'anani bevosita davom ettiradi. Ammo shoir qolipni ko'pincha yangilaydi. Masalan, "Ona – asti botmaydigan oy" [9, 8] misrasida tashbeh inkor orqali kuchaytiriladi: ona oydan ham ustun qo'yiladi. "Sevaman oydan ham orziqib" [9, 105] misrasida esa oy go'zallik o'lchovi emas, his-tuyg'u o'lchoviga aylanadi. Bu mumtoz poetikadagi tayyor obrazni individual kechinma bilan yangilash usulidir.

Folklor an'anasi bilan munosabat. Xalq og'zaki ijodida tabiat hodisalari, jumladan, o'yni holatlari inson hayotining tug'ilish, o'sish, kamolot va so'nish davrlari bilan bog'lanadi [14, 18]. Usmon Nosirda bu bog'liqlik, ayniqsa, "Naxshon" dostonida seziladi. "Uch kunlik oy" [8, 102] – yangi tug'ilgan, hali to'lmagan oy. U ayriliq va kutish holatiga hamohang. "Ko'zlari oydin" iborasi [8, 37] esa xalqning "ko'zingiz oydin" olqishiga borib taqaladi. Oyga salom yo'llash [8, 103] motivi ham o'yni olis yaqinlar bilan bog'lovchi xalqona tasavvurga yaqin. Shoir bu folklor unsurlarini zamonaviy dramatik sujet ichida qayta ishlaydi.

Rus romantizmi bilan munosabat. Shoirning Pushkin va Lermontovga murojaati ma'lum. U "Yana she'rimga" sonetida "Geyne bilan o'rtoq tutindim. / Lermontovdan ko'mak o'tindim" deb yozadi [8, 7]. Rus romantik she'riyatida oy, odatda, yolg'izlik, sir va kechki mushohada bilan bog'lanadi. "Dengiz oyna kabi" she'ridagi kechki yolg'iz sayr va "parishonhol" oy [8, 6] shu ruhga yaqin. Tarjimalarda esa teskari jarayon kuzatiladi. Rus matnidagi tasvirlar o'zbek mumtoz qolipiga ko'chiriladi: "Oy yuzlari zindon ichra berk" [9, 124], "Yangi oydek bo'lib sarin qad" [9, 160]. Demak, tarjimon ikki poetik tizim o'rtasida ko'prikk vazifasini bajargan. Bu F.Amirov qayd

etgan, shoirning tarjimada soʻz tanlashdagi mulohazakorligi haqidagi kuzatish bilan mos keladi [1, 12].

Davr mafkurasi bilan munosabat. 1930-yillar adabiyotida quyosh yangi hayot, oy esa koʻpincha oʻtmish yoki kecha bilan bogʻlandi. “Tojixon” dostonidagi botayotgan va “tutilgan” oy [9, 9] shu sxemaga mos keladi, biroq Usmon Nosirning eng kuchli misralarida oy mafkuraviy sxemadan chiqadi. “Tun qancha qora boʻlsa, oy shuncha yorugʻ” [8, 45] misrasidagi oy zulmat ichidagi erk va umid ramzi. Shoirning keyingi fojiali taqdiri fonida bu misra oʻquvchi tomonidan yanada chuqurroq maʼnoda qabul qilinadi. Shunga oʻxshash, “Begona” sheʼridagi ichki “Oy” [8, 19] tashqi buyruqqa emas, shaxsiy qadriyatga tayanuvchi lirik “men”ni ifodalaydi.

Boshqa tadqiqotlar bilan qiyos. M.Burieva Usmon Nosir lirikasida tabiat obrazlari dinamik va harakatga yoʻnaltirilganini taʼkidlagan [2, 190]. Bizning natijalar bu xulosani oy timsoli misolida tasdiqlaydi. Shoirida oy kamdan-kam hollarda harakatsiz: u “qalqiydi” [8, 20], “chil-chil sinadi” [8, 28], “uziladi” [8, 29], “daydib yuradi” [9, 27], “kezib yuradi” [9, 19]. Shu bilan birga, natijalarimiz Buriyeva tavsifini toʻldiradi: oy faqat harakat ramzi emas, ruhiy hamroh va suhbatdosh hamdir. Faxriyor ijodidagi oy obrazi bilan qiyoslaganda ham farq koʻrinadi. M.Pardamurodova Faxriyorda oy shakliy-vizual oʻyinlar va xalq rivoyatiga ishora orqali koʻp qatlamli ramzga aylanganini koʻrsatgan [10, 735–736]. Usmon Nosirda esa oy koʻproq sujet va kechinma ichida, dramatik vaziyatning ishtirokchisi sifatida ishlaydi. Bu XX asr oʻzbek sheʼriyatida oy timsoli evolyutsiyasining ikki bosqichini kuzatish imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Oy timsoli Usmon Nosir ijodining barcha janrlarida – lirikada, dostonida, dramada va tarjimada – faol qoʻllanadi. Tahlil qilingan ikki nashrda u 69 ga yaqin oʻrinda uchraydi. Bu timsolning shoir poetik tizimidagi barqaror oʻrnidan dalolat beradi.
2. Oy timsoli beshta asosiy vazifani bajaradi: peyzaj-kompozitsion (makon va vaqtni belgilash, kompozitsion halqa yaratish), portret-estetik (goʻzallik mezoni), psixologik (ruhiy holat koʻzgusi), ramziy-falsafiy va ijtimoiy (yorugʻlik, umid, bardosh ramzi) hamda dialogik-kommunikativ (suhbatdosh, hamroh, xabarchi).
3. Shoir mumtoz adabiyotdagi “oy yuzli” goʻzallik qolipini saqlaydi, lekin uni inkor, giperbola va istiora orqali yangilaydi. Natijada, oy tashqi goʻzallik oʻlchovidan ichki kechinma oʻlchoviga aylanadi.
4. Folklor unsurlari (“koʻzlari oydin”, “uch kunlik oy”, oyga salom yoʻllash) dostonlarning dramatik sujetiga singdirilib, xalqona ruh va zamonaviy voqelikni bogʻlaydi.
5. Pushkin va Lermontov tarjimalarida oy timsoli rus romantizmi va oʻzbek mumtoz poetikasi oʻrtasida koʻprik vazifasini oʻtaydi.
6. Shoir ijodidagi eng teran misralarda oy davr mafkurasining tayyor sxemasidan chiqib, zulmatga qarshi turuvchi erk va umid ramziga aylanadi: “tun qancha qora boʻlsa, oy shuncha yorugʻ” [8, 45].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amirov F. Lermontovning “Demon” dostoni tahlili va o‘zbek tiliga tarjimasi. Metaforalar uslubiyati. Usmon Nosir tarjima mahorati // ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research. – 2024. – Vol. 1, № 2. – B. 10–14. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ajmr.63234.
2. Burieva M. Sergey Yesenin va Usmon Nosir poetik olamida tabiat va inson // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2025. – Vol. 3, № 11. – B. 186–190. – DOI: 10.47689/2181-3701-vol3-iss11/S-pp186-190.
3. Erkinov A. Navoiy – peyzaj ustasi. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Is’hoqov Yo. Navoiy poetikasi. – Toshkent: Fan, 1983. – 167 b.
5. Komilov N. Xizr chashmasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005. – 320 b.
6. Mirzohidova L. XI–XII asrlar turkiy adabiyotida majoziy tasvir badiiyati: filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Samarqand, 2018. – 50 b.
7. Muxtorjonov A. Usmon Nosir – o‘zbek Pushkini (Bog‘bonin unutmaz nazm bog‘lari) // Ilmiy maqola. – 2022. – B. 43–44. – DOI: 10.5281/zenodo.7410565.
8. Nosir U. Ertani sevinib kut!.. She‘rlar. – Toshkent: Adabiyot, 2021. – 120 b.
9. Nosir U. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. 2-jild. Poemalar, drama, tarjimalar / Tuzuvchi A.Rajabiy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1970. – 192 b.
10. Pardamurodova M. Faxriyor she‘riyatida oy obrazining qo‘llanilishi va uning she‘rda ifodalangan mazmun-mohiyati // Modern Science and Research. – 2025. – Vol. 4, № 5. – B. 734–736. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.science-research.87507.
11. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Noshir, 2019.
12. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
13. Rahimjonov N. Davr va o‘zbek lirikasi. – Toshkent: Fan, 1979. – 192 b.
14. Sohibova Z.N. O‘zbek peyzaj lirikasi: genezisi, tabiati va o‘ziga xos xususiyatlari: filol. fan. doktori (DSc) diss. avtoref. – Samarqand, 2026. – 80 b.
15. Yo‘ldoshev N. Cho‘lpon she‘riyatida peyzaj: filol. fan. nomzodi diss. – Toshkent, 1995.
16. Zaripov A. Abdulla Oripovning peyzaj lirikasi badiiyati: filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2024. – 146 b.
17. O‘zbek folklori: darslik / T. Mirzayev, Sh. Turdimov, M.Jo‘rayev, J. Eshonqulov, A. Tilavov. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2020.
18. Sharafiddinov O. Birinchi mo‘jiza. Adabiy-tanqidiy maqolalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1979. – 464 b.
19. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. – Л.: Просвещение, 1972.
20. Эпштейн М.Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии. – М.: Высшая школа, 1990. – 303 с.